

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ТЕМ КУРСУ ЗАГАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Вступ, вихідні передумови. Розвиток педагогічних наук упродовж останніх десятиліть ознаменувався рядом важливих тенденцій. У дидактиці поставлено проблему переходу до ціннісного навчання, спрямованого передусім на формування світогляду, який оперує ціннісними категоріями [7]. У предметних методиках більше уваги стало приділятися ціннісному компоненту змісту освіти та його опануванню; це стосується і методики навчання географії [2]. Низка досліджень у царині психології заклала підвалини т.зв. екологічної психопедагогіки, основний методологічний принцип якої полягає у відповідності педагогічного процесу екологічної освіти психологічному процесу формування екологічної свідомості [1]. Названі передумови об'єктивно склали базу для розробки проблеми екологічного виховання школярів у ході вивчення географії на якісно новому рівні.

Проте аналіз теорії і практики навчання географії у школі засвідчує, що в них продовжують домінувати традиційні підходи. Методичні рекомендації зазвичай не беруть до уваги сензитивність молодшого і середнього підліткового віку до екологічного виховання. Попри те, що у світі природи для підлітків найбільш значущими є живі об'єкти, екологізація географії полягає передусім у вивченні інформації про антропогенну зміну природних компонентів і систем; тема «Біосфера» не є винятком [4, 5]. За результатами анкетування вчителів географії (2007 р.; 120 респондентів з м. Полтави та трьох районів Полтавської обл.), в оцінці сприятливості у різних класах умов для екологічного виховання на зміст програми орієнтується удвічі більше педагогів, ніж на вікові особливості учнів. Але, вочевидь, застосуванням звичних засобів проблематично досягти нового, кращого результату.

Формулювання цілей статті. Даною статтею прагнемо окреслити власне бачення проблеми забезпечення виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків у ході вивчення тем «Біосфера» та «Географічна оболонка» курсу загальної географії (6 клас). Пропоновані рекомендації спираються на досвід шести шкіл м. Полтави та Полтавського району, які беруть участь у керованому нами регіональному педагогічному експерименті.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до розробленої нами моделі виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків у ході вивчення курсу, на теми «Біосфера» та «Географічна оболонка» припадає кульмінаційний етап цього процесу. Вивчення попередніх тем спрямовувалося на усвідомлення шестикласниками ряду суб'єктних цінностей природи, формування ціннісного ставлення до неї. Тепер же школярі повинні особистісно осягнути, що домінуюче нині у людському сприйнятті довілля ставлення до природи як до сукупності ресурсів не вичерпує її ціннісного змісту, що воно загрожує існуванню біосфери в цілому і самого людства [3].

Для реалізації поставленого завдання учитель має максимально використати потенціал контактів з емоційно привабливим та особистісно значущим для підлітків світом живої природи. Вивчення безликих «рослинності» і «тваринного світу» обов'язково слід доповнити суб'єктифікацією окремих живих істот, з якими діти будуть взаємодіяти. Тварина чи рослина, яка стає «провідником» підлітків до світу живої природи і виступає не уніфікованою «цеглинкою» середовища, об'єктом прагматичного впливу, а суб'єктом взаємодії із власними ім'ям, біографією, характером і звичками, як наслідок, набуває у їх сприйнятті і своїх прав [1]. У безпосередніх контактах із суб'єктифікованими представниками біоти шестикласники особливо ефективно долучаються до нематеріальних цінностей природи та її самоцінності; чим значущіші для підлітків така взаємодія і природні партнери по ній, тим ближчою і менш антропоцентрично забарвленою постає для них ідея охорони природи.

Для порівняння видів рослин і тварин різних широт, вивчення особливостей географічних поясів і природних зон варто залучити екзотичних тварин,

яких окремі учні тримають удома, тварин шкільного живого куточка. Учителі В. Білокінь (Мачухівська ЗОШ), О. Пуденко (Новоселівська ЗОШ), В. Скогарева (Терешківська ЗОШ) успішно використовують для цього екскурсії до тераріуму природничого факультету Полтавського педуніверситету. Суб'єктифікація рослин відбувається важче, проте і для неї існують сприятливі ситуації. Так, розповідь про зміни природного комплексу доцільно проводити біля дерева-довгожителю – їх живого свідка. Зрозуміло, що до такої взаємодії з природою підлітки мають бути підготовлені попереднім досвідом, набуття якого можливе за відповідної організації системної позаурочної роботи.

Продуктивно застосовувати також ідентифікацію з представниками біоти. Розвиваючи відомий методичний підхід, який полягає у демонстрації під час вивчення взаємозв'язків компонентів природи відсутності у ній «зайвого», «шкідливого» [5], учитель Полтавської гімназії № 6 Л. Кібальник пропонує групам учнів довести доцільність існування, «право на життя» низки живих істот. До неї включено тварин, які стереотипно сприймаються негативно – комарів, змій, гієн тощо, а також людину. За допомогою педагога шестикласники віднаходять інформацію, яка формує привабливий імідж обраних героїв, і виступають від їх імені. Водночас перед учнями постає проблемне питання місця людини у природі.

Аналогічно можна вивчати і негативні аспекти антропогенної трансформації природи. Відомо, що «загибель одного – трагедія, а мільйонів – статистика». Подана із задіянням відповідних психологічних релізерів історія кількох потерпілих живих істот, які уособлюють проблеми своїх видів, справляє на підлітків сильніший емоційний вплив, ніж традиційний довгий перелік абстрактних цифрових показників, а отже, є ефективнішою для екологічного виховання.

Один з основних чинників, які стають на заваді організації роботи за пропонованою методикою, – дефіцит часу на вивчення складного для шестикласників матеріалу. Вчителю, який працює на реалізацію вимог програми до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з географії (а реально, за сутністю і змістом, до їх знань і вмінь), проблематично відвести час на цілеспрямоване виховання

екологічних ціннісних орієнтацій. Проте аналіз програм з географії та природознавства для 6 класу дозволяє пропонувати ряд заходів для оптимізації навчально-виховного процесу.

По-перше, це усунення значного дубляжу навчального матеріалу названих курсів. Істотні ознаки поняття «біосфера», склад та межі біосфери, приклади взаємодії людини з біосферою і антропогенний вплив на цю оболонку, питання охорони природних екосистем та загалом біосфери шестикласники вивчають на уроках природознавства перед відповідними географічними темами; ґрунт, його складові у курсі природознавства 6 класу також передують географічній версії. Добре це чи ні, але шкільна географія втратила пріоритет і ексклюзивність у висвітленні низки питань, які традиційно належали до її сфери, і цілі уроків, сформульовані географами-методистами як «сформувати в учнів первинні знання про біосферу, її межі, про організми як компоненти природи», «формування первинних уявлень про ґрунти та умови їх утворення», дезорієнтують учителя.

По-друге, варто попрацювати над коректністю формулювань у програмах та підручниках. Програма з природознавства анонсує біосферу як «найбільшу живу систему». Зрозуміло, що ставити біосферу в один ряд із організмом та клітиною означає деформувати поняття. Водночас це заважає адекватному розумінню поняття екосистеми. У підручнику В. Пестушка та Г. Уварової біосферу зведено до сукупності живих організмів – попри те, що кілька років тому автори у методичному посібнику самі застерігали вчителів від цієї помилки; загалом, аналогічна підміна понять для сучасної навчальної та методичної літератури є швидше правилом, ніж винятком. Природознавство широко оперує поняттям «екосистема». Вживається воно і в згаданому вище підручнику географії. Проте це поняття не співвіднесене з базовим для географії поняттям природного комплексу. Коректність у термінології та її взаємна узгодженість між предметами-«суміжниками» суттєво поліпшать засвоєння теми, а отже, вивільниться час для виховання екологічних ціннісних орієнтацій.

По-третє. Геологічні дослідження сповна підтвердили думку В. Вернадського, що живій речовині належить провідна роль у формуванні земної кори [6]; програма з географії у переліку процесів, які зумовлюють зміну земної кори, діяльності організмів не згадує. При вивченні світового кругообігу води про живі організми також не йдеться – попри те, що біота суходолу забезпечує за рахунок транспірації 70 % континентального вологообігу, а вся вода річок і океанів розкладається і відновлюється у біологічному кругообігу за 2 млн. років – незначний у геологічному масштабі час (за іншими даними, повна зміна вод гідросфери здійснюється у масштабі історичного часу). Та й океани розглядаються не як природні комплекси, а як водні басейни з «багатствами» ... Якщо ж геосфери вивчати з урахуванням їх біокосної сутності, розуміння шестикласниками цілісності географічної оболонки та кругообігу речовини і енергії в ній поліпшиться і вимагатиме менше зусиль.

Висновки. Таким чином, ефективно виховання екологічних ціннісних орієнтацій шестикласників на матеріалі тем «Біосфера» та «Географічна оболонка» ми насамперед пов'язуємо:

- із розгортанням названого процесу у послідовній логіці екологічного виховання у ході вивчення загальної географії, що може бути досягнуто структуруванням курсу за законами режисури, та з веденням системної позаурочної роботи з предмета, яка доповнює урочну;

- із забезпеченням суб'єктного сприйняття об'єктів живої природи, задіянням психологічних механізмів формування непрагматичного ставлення до них.

Суттєвим чинником, який сприятиме екологічному вихованню на вищезазначених засадах, є оптимізація змісту і методики вивчення курсу загальної географії з урахуванням міжпредметних зв'язків із природознавством.

Література:

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология: Учеб. пособие. – Ростов-н/Д.: Феникс, 1996. – 480 с.

2. Копилець Є.В. До питання про ціннісну складову змісту шкільної географічної освіти // Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картогра-

фічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали XII Міжнарод. наук.-метод. семінару, Харків, 8-12 вересня 2003 р. – Вінниця: Антекс-У Лтд., 2003. – С. 88-91.

3. Копилець Є.В. Виховання екологічних цінностей у підлітків під час вивчення загальної географії: технологічний аспект // Географія та основи економіки в школі. – 2007. – № 2. – С. 43-46.

4. Корнєєв В.П. Екологізація шкільної географічної освіти // Географія. – 2007. – № 15-16. – С. 48-52.

5. Кучер Т.В. Экологическое образование учащихся в обучении географии: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.

6. Лапо А.В. Следы бывших биосфер, или Рассказ о том, как устроена биосфера и что осталось от биосфер геологического прошлого. – М.: Знание, 1987. – 208 с.

7. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105-111.